

Történetírás és szociális érdeklődés

A magyar történetírás története tárháza a jelenéhez kötődő – és nagyon is közvetlenül kötődő – történetírói munkásságoknak. Az, hogy állami, etnikai, nemzeti, társadalmi fejlődésünk féloldalasságait több századon át cipeltük magunkkal feloldatlanul, a politikai gondolkodás figyelmét újra és újra a történelem felé fordította: író és olvasója joggal érezte úgy, hogy a jelen konfliktusai a múltból értelmezhetőek, s joggal várta azt, hogy a jelen-problémákra a múlttal foglalkozó tudomány, a történettudomány adjon meg- és feloldási iránymutatást. Ez is magyarázza, hogy régi történetíróink műveit forgatva, mindégyre visszacsengenek azokban az aktuális korkérdések hangjai. A reformkori nemzeti és polgári követelések hatására nyúl Horváth Mihály, Szalay László a pór nép, a magyarság Kárpát-medencebeli elhelyezkedésének történetéhez, és ugyanígy példázják a magyar történetírás állandó jelenérzékenységét az osztályharc politikai rendszereket formáló erejének aktuális kérdésállítását a középkori vagy 19. századi történelmünkben vizsgáló marxista Szabó Ervin tanulmányai a századelőn, Molnár Erik könyvei a felszabadulás után...

A késői történész majd a magyarság történetének utóbbi hatodfél évtizednyi szakaszát áttekintve, nyugodtan állíthatja, hogy újkori fejlődésünk folyamán a legteljesebb, a társadalom minden rétegét mozgató szociális átrendezés ment végbe, sokszázados társadalmi osztályok, rétegek tűntek el a társadalmi-politikai-gazdasági élet színteréről. A városi, falusi ember mindennapjait, érintkezési, viselkedési szokásait, normatíváit átgúnyoló változások zajlottak le – mégpedig gyakran erős hangú politikai csaták közepette. Egy egész világ süllyedt el egyazon generáció szeme láttára. – Mi az oka – teheti majd fel a kérdést napjaink történetének késői kutatója –, hogy e nagy szociális átrendezések korában a történetírás mégis kevés kíváncsiságot mutat a társadalmi változásainkban munkáló, és ugyancsak több évszázadnyi távolságból örökölt feszültségek iránt. Megszakadt volna talán a történettudomány jelenérzékenysége?

Az elmúlt évtized köröttünk végbemenő történései is újból rá kell hogy ébresszék napjaink társadalomtudását – fűzhető tovább a majdani visszatekintő kritikus eszmefuttatása –: világpolitikai szerepet játszó technikai, katonai, gazdasági apparátusok sem csupán valami világot-rendező felsőbb elv szerint mozognak, hanem a mögöttük álló, azokat létrehozó cselekvő gondolkodó emberek mozgatják azokat; létük, működésük végső soron a társadalomtól, „az egyének társas együttélésének” formájától függ. Mennyire fedezhetőek fel e kortörténeti alakulások visszhangjai történetírásunkban, mennyire készültünk fel ezen emberi, társadalmi tényező döntő szerepének megmutatására a történelemben?

Történetírói termésünket e tekintetben

nagyító alá helyezve, azt látjuk: igaz, történeti összefoglalásainkban, egyes esetekben tankönyveinkben, ritkábban oktatási tematikánkban elnyerték helyüket a „társadalomtörténeti” fejezetek, néhány intézményünk kutatási tervében megjelentek a „társadalmi szempontok”, de történelemlátásunkban mindmáig háttérbe szorul az újkori történelem legkitapinthatóbb sajátossága, különözösége a korábbi évezredekétől: a történelmi cselekvés szociális, tömeges szintű, társadalmias jellege.

Hosszú fejtegetéseket kíván majd a késői történésztől azon okok részletes megvilágítása: miért mutatott történetírásunk mindig is kevesebb érzékenységet a szociális kérdések iránt, mint más, a magyarhoz hasonló fejlettségi szintet mutató történetírások.

Egyik – talán éppen a döntő – okként jelöli meg majd valószínűleg azt a gyakran minden más érdeklődést félretelő fogékonyságot, amely a nemzeti kérdés iránt mutatkozik napjainkig. A tudományosságunkat, szellemi életünket önkritikusan vizsgáló kutatók előtt a jelenség már ma is ismert. A közgondolkodás, a társadalmi érdeklődés feszülten figyel, ha a levéltári kutatásaiból a széles közönség elé lépést vállaló történész, a történeti Magyarország széteséséről, netán a hajdan a magyar államhoz tartozó területekről, szomszédos országokba szakadt kisebbségekről ad elő, de lohad az érdeklődés, ha az előadás régmúlt korok termelési eljárásaiból, a régi világ társadalmi életéből veszi témáját. Tudjuki ennek magyarázatát is: a magyar nemzeti fejlődés kétarcúsága – egyrészt a nemzeti önállóságunkért folytatott harc a Habsburg-birodalmon belül, másrészt a 19. század közepétől éleződő szembenállása az országhatáron belüli más nemzetekkel – szükségyszerűen taszította a társadalmi érdeklődés és történetírás középpontjába a nemzeti kérdést. S ne feledjük: e nemzeti konfliktusok éppen azokban az időkben, a múlt század végétől tetőztek s követeltek maguknak elsőbbséget a közgondolkodásban, a szellemi életben, amikor Európa más államaiban a politikai mozgalmak tömegessége, a modern politikai intézményrendszerek, már nemcsak az uralkodó osztály, de a társadalom egészének figyelmét a szociális problémákra fordítják. S azt se feledjük: a nemzeti kérdés iránti érzékenység újratöltődését „biztosítja” napjainkig az a történelmi tény, hogy századunk térségeket, határokat átszabdál, átrajzoló összeütközései – mind az első, mind a második világháború nyomán – továbbra is ránk hagyták magyarok és nem magyarok együttélésének állami-nemzeti gondját.

De ha látjuk e bizonyos mértékig kényszerpályán mozgást ránk kényszerítő tényezőket, miért nem igyekszünk legalább figyelmestetni a közgondolkodás féloldalasságának veszélyeire? –szegezhetjük immáron magunknak a kérdést. A következő évtizedek kutatásai deríthetik csak fel erre a választ. A választ

arra, vajon mennyiben függ össze e „bizonytalanságunk” értelmiségünk feltöltődésének utóbbi évszázadbéli társadalmi-etnikai, vallási sajátosságaival, és a polgári kor egész történetében magas színvonalú értelmiség szociális és nemzeti tudatbeli zavarai. Nemcsak arra kell még fényt deríteni, hogy a nemesiszentri gondolkodási hagyomány mennyire mutatott érzéketlenséget a „társadalmi”-val szemben, és az asszimiláns középosztály miért kíván mindenképpen nemzeti buzgalmáról minél harsányabban bizonyosságot tenni; hanem annak elemzésére is vállalkozni kell majd: vajon hogyan kényszeríti az „etnikai hovatarozás” boncolgatásának programjára az értelmiséget a kelet-európai társadalmak zártsága; az, hogy a társadalom széles rétegei és a középosztály közötti mobilitás lehetősége újra és újra leszűkül, s a középosztály a társadalom egészéhez – a szociális hiányában – az etnikai azonosságtudat szálaival igyekszik hozzákötödni...

És ha tudományosságunk, valamint közgondolkodásunk mire-érzékenységének eredőit keressük majd, nem állhatunk meg a polgári korszak ránk hagyományozódásainál. Hiszen már ma is látjuk, mennyire – tegyük hozzá: szükségyszerűen – optimisták voltunk, amikor azt hittük: a régi társadalmi struktúra összetörésével, modern törvények, rendeletek (földreform, államosítás stb.) útján a társadalomban majd automatikusan végbemennek az újat teremtő, s a régit megsemmisítő változások. Néhány évtized múltán nyilvánvalóan még világosabb lesz: a gazdasági, politikai rendszerváltozások után még igen hosszú ideig vannak jelen, vagy termelődnek újjá olyan társadalmi viselkedésformák, életfelfogások, amely felfogásokat szülő rétegek gazdaságilag-politikailag már évtizedek óta megszűntek. S mi túlságosan is ráhagyva magunkat az automatizmusokra, nem ösztököltük eléggé a közgondolkodást, a human tudományokat a társadalomtörténeti, a szociális szempontok mélyebb átgondolására.

Nem is olyan régen őszinte felindulással utasította volna vissza bármelyik történetíró a kritikus, ha az a történelmi munkássága és a jelen „aktuális”, kérdésfeltevései között kapcsolódást mutatott volna ki. A mai történetíró – eltávolodva e korábbi felfogástól – vallja, hogy tudományának haszna végső soron a korához szólás igényében rejlik. Tudja: múltszemléletünk és jelenlátásunk között folytonos korreláció, közvetlen kapcsolat áll fenn. A „szociális”, a „társadalmi” iránti érdeklődés növekedése a történelemszemléletben magával vonja a jelenünkkel szemben támasztott igényeinkben az emberi, intézményes, tárgyi környezetünkkel való törődést, az azokon formálni akarást, ha kell, változtatni akarást; közeleti demokratizmusra ösztönzést, a demokratizmus elni tudást, egy újfajta humánközpontúságot. Soha ki nem teljesedett hagyomány a hazai közgondolkodásunknak...

GLATZ FERENC